

УДК[378.147:5](477)''19/20''

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ УРСР У 50-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ В ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАКТИКИ.

кандидат педагогічних наук, доцент, Пісоцька М.Е.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, Харків

У статті узагальнені деякі підходи до визначення індивідуалізації навчання. Проаналізовані історико-педагогічна література та архівні матеріали, що стосуються організації практики студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних інститутів УРСР в 50-ті роки ХХ століття. З метою визначення категоріального апарату дослідження, виявлення і аналізу стратегічної спрямованості, систематизації архівних матеріалів застосовувалися загальнонаукові, історичні, понятійно-термінологічний, проблемно-цільовий методи. Наголошено, що в зазначений період викладачі педагогічних інститутів, організуючи практику студентів, поняття «індивідуалізація навчання» ще не використовували. Розглянуті факти, що свідчать про певний цікавий досвід здійснення індивідуального підходу до навчання студентів природничо-математичних спеціальностей в процесі організації різних видів педагогічної практики, навчально-польової практики.

Ключові слова: індивідуалізація навчання, педагогічні інститути УРСР, 50-ті роки ХХ століття, природничо-математичні спеціальності, педагогічна практика, навчально-польова практика.

*кандидат педагогических наук, доцент Писоцкая М.Э.
Индивидуализация обучения студентов естественно-*

математических специальностей педагогических вузов УССР в 50-е годы XX века в процессе организации практики / Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Украина, Харьков.

В статье обобщены некоторые подходы к определению индивидуализации обучения. Проанализированы историко-педагогическая литература и архивные материалы, касающиеся организации практики студентов естественно-математических специальностей педагогических институтов УССР в 50-е годы XX века. С целью определения категориального аппарата исследования, выявления и анализа стратегической направленности, систематизации архивных материалов применялись общенаучные, исторические, понятийно-терминологический, проблемно-целевой методы. Отмечено, что в указанный период преподаватели педагогических институтов, организуя практику студентов, понятие «индивидуализация обучения» еще не использовали. Рассмотрены факты, свидетельствующие об определенном интересном опыте осуществления индивидуального похода к обучению студентов естественно-математических специальностей в процессе организации различных видов педагогической практики, учебно-полевой практики.

Ключевые слова: индивидуализация обучения, педагогические институты УССР, 50-е годы XX века, естественно-математические специальности, педагогическая практика, учебно-полевая практика.

PhD of pedagogical sciences, associate professor, Pisotskaya M.E. Individualization of learning students in the process of practice organization of natural and mathematical disciplines in pedagogical colleges of the

USSR in the 50's of the XX century / G. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, Kharkiv

The article summarizes some approaches to the defining individualization of learning. Historical and pedagogical literature and archival materials concerning the organization of the practice students of natural and mathematical specialties of the pedagogical colleges of the Ukrainian SSR in the 50s of the 20th century are analyzed. In order to determine the categorical apparatus of research, to identify and analyze the strategic orientation, to systematize archival materials, there were applied general scientific, historical, conceptual-terminological, problem-target methods. It is noted that in the indicated period teachers of pedagogical universities, organizing the practice of students, the concept of "individualizing learning" has not yet been used. The facts testifying to the certain interesting experience of realization of an individual approach to the training of students of natural-mathematical specialties in the course of the organization of various kinds of pedagogical practice, training-field practice are considered. The individualization of training occurred at the time of presentation and explanation of tasks for students in pedagogical practice, during their assistance in the implementation of pedagogical tasks, analysis of its results.

Key words: individualization of learning, the pedagogical universities of the USSR, the 50's of XX century, the natural and mathematical specialties, pedagogical practice, teaching and field practice.

Вступ. Економічний прогрес країни та конкурентоспроможність на світовій арені гарантує підготовка кваліфікованих, творчих спеціалістів, які прагнуть до максимальної реалізації власного потенціалу. Соціально- економічний рівень країни залежить від розвитку й природничо-математичних галузей, але в останні роки в Україні спостерігається зменшення кількості випускників, що проявляють

зацікавленість у галузях з профільними природничо-математичними науками. Вирішення окреслених проблем лежить у площині модернізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних університетів країни, одним із шляхів якої є індивідуалізація навчання. Глибокому аналізу й усвідомленню стану сучасних процесів індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів сприяє вивчення, переосмислення й творче використання історичного досвіду, у якому зосереджені цінні результати науково-методичних пошуків вітчизняних педагогів.

У сучасній педагогічній науці проблемі індивідуалізації навчання присвячена значна кількість наукових праць, в яких розкриваються різні її аспекти: термінологічне поле індивідуалізації навчання (В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, Г. Селевко, П. Сікорський, М. Скрипнік, А. Кірсанов, І. Унт та інші); мета, протиріччя, закономірності, принципи, структура, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (В. Володько, О. Горіна, Н. Жукова, О. Зімовіна, А. Кірсанов, С. Овчаров, М. Прокоф'єва, П. Сікорський, М. Солдатенко, І. Унт та інші); види, форми індивідуалізації та диференціації навчання (А. Бібік, І. Бутузов, М. Віноградова, В. Володько, І. Зверєв, В. Монахов, Н. Ничкало, В. Орлов, І. Осмолівська, П. Сікорський, В. Фірсов, Л. Фрідман, І. Унт, К. Ушаков та інші); розвиток ідеї індивідуалізації навчання в історії української школи в різні часи (Л. Березівська, Л. Бондар, В. Володько, Т. Вожегова, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, Л. Дубровська, А. Кірсанов, О. Наливайко, Ю. Олексін, Т. Плахтієнко, О. Сухомлинська, І. Унт та інші). Утім, на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, в якому в обраних хронологічних межах (друга половина ХХ століття – початок ХХІ століття) комплексно та системно

аналізувалася теорія і практика індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України.

Формулювання мети статті і завдань. Дане дослідження вимагає проведення аналізу досвіду індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних інститутів УРСР у 50-ті роки ХХ століття в процесі організації практики, що є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження використано комплекс методів, а саме: загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація, індукція та дедукція) та історичні (історико-структурний, історико-ґенезисний, історико-актуалізаційний), що дали можливість виявити, узагальнити та систематизувати досвід індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України досліджуваного періоду під час проходження практики, сформулювати відповідні висновки; проблемно-цільовий (з метою аналізу та виявлення стратегічної спрямованості архівних матеріалів, науково-методичної літератури, періодичних видань); понятійно-термінологічний (для виокремлення та узагальнення підходів до визначення індивідуалізації навчання).

Індивідуалізацію навчання в педагогіці розуміють як: організацію навчання, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання обумовлюється індивідуальними особливостями учнів (Г.Селевко, М.Скрипник, Т.Шамова); процес розвитку й формування особистості, що спрямований на індивіда, його індивідуальність як об'єкт цього процесу (В.Володько); педагогічний процес, що створює умови для самореалізації особистості, виявлення (діагностики) і розвитку її творчих можливостей (І.Ісаєв, Т.Васильєва, В.Сластьонін);

відокремлення (виділення) учня в процесі навчання для урахування притаманних йому особливостей, реалізації та розвитку його можливостей в учбовій діяльності (Н.Лобко-Лобановська). З огляду на різні підходи до визначення індивідуалізації навчання, зазначимо, що: це процес, який спрямований на розвиток індивідуальності; передбачає відокремлення (виділення) студента в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій викладача та студентів на всіх етапах учбової діяльності).

Проведений аналіз архівних матеріалів, історико-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що у вітчизняних педагогічних вузах, починаючи з другої половини ХХ століття, навчальним планом для студентів природничо-математичних спеціальностей передбачалося проходження різних видів практик: педагогічної практики (педагогічної практики без відриву від навчання, літньої педагогічної практики, педагогічної практики випускних та передвипускних курсів з відривом від навчання); навчально-польової практики з ботаніки, геології, з основ сільського господарства, зоології, виробничої практики на хімічних підприємствах (для студентів природничих, природничо - географічних факультетів); обчислювальної практики та практики на виробництві (для студентів фізико-математичних факультетів).

На основі аналізу відповідних архівних матеріалів встановлено, що у 50-ті роки ХХ століття, незважаючи на відсутність використання у повсякденному вжитку викладачами педагогічних вищих навчальних закладів УРСР поняття «індивідуалізація навчання», вже накопичувався певний досвід її здійснення при організації різних видів практики студентів природничо-математичних спеціальностей.

Характеризуючи даний досвід, спочатку розглянемо організацію педагогічної практики.

Так, індивідуалізації навчання студентів у першу чергу сприяло визначення в інструкції про організацію та проведення педагогічної практики студентів педагогічних інститутів за 1955 рік обов'язків керівників, серед яких: складання індивідуальних характеристик студентів; контроль за складанням кожним студентом індивідуального плану роботи на період практики; консультування студентів при підготовці до уроків, виховних заходів; затвердження планів та конспектів їх проведення; присутність на уроках, виховних заходах, керівництво їх розбиранням [5, арк.4]. А також те, що для виконання своїх обов'язків кожний методист повинен був керувати групою студентів у 5-6 осіб, а члени кафедри педагогіки - групою студентів у 10-15 осіб [12, арк.120].

Цікавим з точки зору урахування індивідуальних особливостей студентів на момент розподілу їх по об'єктах та надання їм пояснення їм завдань педагогічної практики був досвід викладачів фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, що проведення знайомства з програмою педпрактики (певні інструктивні бесіди) проводили задовго до її розпочатку [10, арк.29]. А також досвід викладачів Одеського педінституту, що перед проходженням студентами літньої практики у заміських, міських, міжколгоспних, сільських колгоспних піонерських таборах, дитячих санаторіях під час групових та індивідуальних консультацій надавали вказівки щодо специфіки роботи того чи іншого піонерського табору та враховували при розподілі студентів по об'єктах ступень їх підготовленості до виховної роботи, індивідуальні педагогічні нахили, інтереси, ставлення до дітей [7, с.72-73].

Зпауважимо, що індивідуалізація допомоги студентам у виконанні завдань педпрактики відбувалася завдяки складанню для кожного студента викладачами кафедри хімії Харківського педінституту індивідуального графіку роботи в школі [3, арк.4] та наданню студентам Вінницького, Київського, Одеського, Сталінського педінститутів схеми аналізу уроків, пам'ятки для вивчення роботи класного керівника [9, арк. 128].

Цікавим для нас є досвід методистів фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, що допомагали студентам у виконанні завдань педпрактики таким чином: в індивідуальній бесіді в присутності вчителя аналізували всі проведені студентом уроки (окрім відкритих та перших 2-3 уроків, що аналізувалися колективно); якщо студент не встигав добре підготуватися до уроку, вивчали та, при необхідності, змінювали робочий режим студента й порядок контролю за його роботою, ретельно роз'яснювали як працювати над уроком; обговорювали питання, якими цікавилися студенти [8, с.39].

Підкреслимо й досвід викладачів Кримського педагогічного інституту, які, організуючи підготовку студентів до проведення уроків на 4 курсі, поступово, в залежності від отриманого ними досвіду, збільшували ступень їх самостійності. Так, вчитель проводив три показові уроки для кожного студента в його класі на першому тижні, на четвертому і в кінці педпрактики та разом із методистом надавав кожному студенту ґрунтовну консультацію по перших 3-4 уроках з перевіркою його готовності до уроків. Консультація по першому уроку проводилася у формі міні-лекції вчителя про те, як би він сам побудував і провів цей урок та короткого аналізу методистом викладу матеріалу в різних підручниках та методичних посібниках із рекомендацією додаткової літератури з теми поточного та наступного

уроку. Після чого, з урахуванням всіх рекомендацій, студент складав план і конспект уроку. Консультація по другому уроку проводилася після читання студентом рекомендованої літератури та самостійного складання конспекта уроку. Методист: з'ясував на підставі якої літератури був складений план та конспект уроку, чому саме таку вибрано методикку викладання нової теми, які критичні зауваження є в студента щодо викладу матеріалу в підручнику; рекомендував найдоцільніші способи повторення, вивчення нового, застосування наочності; відзначав якість складеного студентом плану та конспекту. На консультації по третьому уроку методист зупинявся на тих питаннях, що важко засвоїти учням та пропонував студентів, користуючись методичною літературою, самому знайти найкращі способи викладу матеріалу. До наступних уроків методист і вчитель не давали докладних консультацій. Вчитель давав вказівки стосовно того кого з учнів краще спитати, який матеріал повторити, на що звернути увагу при викладанні нового матеріалу. Методист перевіряв конспект уроку та відповідав на питання студента [1, с.76]. Після того як викладач переконувався в ретельній підготовці та доброму проведенні студентом уроків, йому дозволялося проводити їх самостійно без вчителя й методиста [Там само, с.77]. Зауважимо приділення викладачами окремої уваги найбільш підготовленим та слабо підготовленим студентам. Так, для першої категорії студентів докладні конспекти вимагалися на перші 3-4 уроки, інші уроки дозволялося проводити по розгорнутому плану. Якщо ж студент давав уроки низької якості, то він усувався від роботи вчителя і мав можливість давати лише один урок на тиждень. Але, для того, щоб запобігти грубим помилкам на уроці, слабо підготовлений студент обов'язково готував докладний конспект. З поліпшенням якості роботи такому студенту дозволялося проводити більше, а під кінець практики — всі уроки з

даного предмета в своєму класі [Там само, с.78]. Індивідуалізація навчання відбувалася й завдяки організації викладачами на консультаціях для певних студентів у вигляді рольової гри тренувальних занять з методики проведення опитування, під час яких студенти вчилися розподіляти час, ставити основні, додаткові, навідні запитання, додержуватися послідовності опитування, правильності виставлення оцінок [Там само, с.77].

Цікавим є й досвід викладачів Кримського педінституту з індивідуалізації навчання студентів під час аналізу проведених студентами уроків. С початку, після самоаналізу проведеного один раз на тиждень в присутності інших студентів уроку, всі студенти аналізували проведений студентом урок в цілому. З часом (після того як студенти навчилися аналізувати урок в цілому) кожному студентові заздалегіть давалося доручення вивчити окреме питання (виклад нового матеріалу, наочність на уроці, повторення і закріплення, методи активізації учнів та ін.). Питання для вивчення обиралося викладачами за бажанням кожного студента та з огляду на доцільність вивчення саме для нього цього питання [Там само, с.78].

Індивідуалізація навчання фактично відбувалася й в процесі аналізу всіх проведених студентами уроків викладачами кафедри хімії Харківського педінституту (за участю студентів, членів кафедри, вчителів) з метою виявлення недоліків у їх навчанні для спрямування в подальшому викладання курсу «Методика хімії» на усунення цих недоліків [3, арк.4].

Зауважимо й здійснення індивідуалізації допомоги студентам в процесі організації виховної роботи з учнями. Так, викладачі Луцького педагогічного інституті імені Лесі Українки неодноразово організовували для кожного студента індивідуальну консультацію, на якій він складену їм психолого-педагогічну характеристику учня, класу

зачитував у присутності класного керівника й психолога, які надавали рекомендації з її доробки [6, с.74]. А викладачі Кримського педагогічного інституту перед відвідуванням та проведенням студентами класних й батьківських зборів надавали їм індивідуальну консультацію методиста і класного керівника [1, с.76].

Зазначимо також заходи, що сприяли отриманню більш ретельної інформації про студентів у процесі підведення підсумків практики: виставлення оцінки за практику в Кам'янець-Подільському педінституті після аналізу роботи кожного студента в присутності групи та вчителя [8, с.40]; обговорення підсумків та оцінок студентів на пленумі кафедр Одеського педінституту, що приймали участь у педагогічній практиці [2, арк.22]; звітування кожного практиканта Кримського педагогічного інституту перед дирекцією школи із характеристикою його класним керівником і вчителем [1, с.78]; доповіді студентів фізико-математичного факультету Нежинського педагогічного інституту на підсумковій конференції « Як я керував класом», «Як я проводив роботу в гуртку», « Як я проводив лабораторні роботи» [9, арк. 246].

Щодо індивідуалізації навчання студентів природничих факультетів в процесі польової практики підкреслимо виконання ними на дослідних ділянках Мелітопольського, Нежинського, Полтавського, Харківського, Черкаського та інших педінститутів індивідуальних завдань по вирощуванню певних рослин, визначенню урожайності, виготовленню експонатів, а також складанню гербарію та веденню журналу фенологічних спостережень [4, арк.6; 12, арк. 120].

Зазначимо також надання, наприклад, викладачами кафедри біології Харківського педінституту, окрім загальних обов'язкових завдань з навчально-польової практики, окремих тем за тематикою кафедри, за якими певні студенти проводили спостереження протягом всього вегетаційного періоду. При цьому студентам, що виконали кращі

роботи, надавали можливість: виступу з наступним обговоренням на підсумкових конференціях та засіданнях гуртка [4, арк.6]; влаштувати виставку виготовлених та зібраних матеріалів для інших студентів, вчителів, учнів [Там само, арк.7]. Нескладні експериментальні роботи в процесі польової практики із ботаніки та зоології виконували й студенти Львівського педагогічного інституту [11, арк.16].

Висновки. Таким чином проаналізовані архівні матеріали та історико-педагогічна література свідчать про певний цікавий досвід здійснення індивідуалізації навчання в розглянутий нами період у процесі організації різних видів практик для студентів природничо-математичних спеціальностей. Сприятливими для здійснення індивідуалізації навчання були, передбачені інструкцією про організацію та проведення педагогічної практики студентів педагогічних інститутів, обов'язки викладачів, надання певної кількості студентів для групового керівництва. Індивідуалізація навчання відбувалася на момент розподілу студентів по об'єктах, надання і пояснення їм завдань педагогічної практики, під час організації допомоги у виконанні завдань педпрактики, аналізу її результатів. Індивідуалізації навчання студентів природничих факультетів в процесі польової практики сприяло виконання студентами обов'язкових індивідуальних завдань та необов'язкових завдань за тематикою профільних кафедр із заохоченням кращих студентів. У подальшому планується продовження аналізу досвіду індивідуалізації навчання студентів природничо-математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів України другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття.

Література:

1. Альбін К.В. Удосконалювати педагогічну практику майбутніх учителів / К.В. Альбін //Радянська школа. -1957. - №2. - С.75-79.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО). Фонд Р-4293 Харківський державний педагогічний інститут імені Г.С. Сковороди. Оп.2. Од. зб. 257. «Отчет о работе кафедр института за 1949/50 учебный год». - 206 арк.
3. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 329. «Акт проверки преподавания и работы кафедры химии за 1951 год от 15 декабря 1951 года». - 6 арк.
4. ДАХО. Р-4293. Оп.2. Од. зб. 424. «Справка о работе биологических кафедр (биология и зоология) института на основании решения Павловской сессии Академии Наук СССР за 1951-1952 учебный год». - 12 арк.
5. ДАХО. Фонд Р-4293. Оп.2. Од. зб. 604. «Инструкция об организации и проведении педагогической практики студентов педагогических институтов, утвержденная Министерством просвещения УССР 22 августа 1955 года». - 6 арк.
6. Дмитрієв М.С. З досвіду проведення практики студентів 4 курсу / М.С. Дмитрієв // Радянська школа. -1957. - №2. - С.71-75.
7. Збандуто С.Ф. Наш досвід педагогічної практики студентів у піонерських таборах / С.Ф. Збандуто // Радянська школа. -1958. -№6. - С.71-75.
8. Івах І.В. Використання досвіду вчителів у педагогічній практиці студентів / І.В. Івах // Радянська школа. -1956. - №1. - С.39-41.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Фонд Ф-166. Міністерство освіти УРСР. Оп. 15. Од. зб. 957. «Річний звіт про роботу педагогічних вузів УРСР за 1950-1951 навчальний рік». -93 арк.

10. ЦДАВО України. Фонд Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1296. «Річний звіт про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1952-1953 навчальний рік». - 77 арк.

11. ЦДАВО України. Фонд Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1301. «Річний звіт про роботу Львівського педагогічного інституту за 1952-1953 навчальний рік». - 41 арк.

12. ЦДАВО України. Фонд Ф-166. Оп. 15. Од. зб. 1481. «Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів УРСР за 1953-1954 навчальний рік». - 184 арк.

References:

1. Albin K.V. *Udoskonaliuvaty pedahohichnu praktyku maibutnikh uchyteliv / K.V. Albin //Radianska shkola. -1957. - № 2. - S.75-79.*

2. *Dergavnij arhiv Harkivskoji oblasti (DAKhO). Fond P-4293 Harkovskij gosudarstvennij pedagogicheskij institut imeni G.S. Skovorodi. Op.2. Od. zb. 257. "Otchet o rabote kafedr instituta za 1949/50 uchebnij god" -206 arc.*

3. *DAKhO. Fond P-4293. Op.2. Od. zb. 329. «Akt proverki prepodavaniya i raboty kafedry khimii za 1951 god ot 15 dekabrya 1951 goda». - 6 arc.*

4. *DAKhO. Fond P-4293. Op.2. Od. zb. 424. «Spravka o rabote biologicheskikh kafedr (biologiya i zoologiya) instituta na osnovanii resheniya Pavlovskoy sessii Akademii Nauk SSSR za 1951-1952 uchebnyy god». -12 arc.*

5. *DAKhO. Fond P-4293. Op.2. Od. zb. 604. «Instruktsiya ob organizatsii i provedenii pedagogicheskoy praktiki studentov pedagogicheskikh institutov, utverzhennaya Ministerstvom prosveshcheniya USSR 22 avgusta 1955 goda». - 6 arc.*

6. *Dmitriiev M.S. Z dosvidu provedennia praktyky studentiv 4 kursu / M.S. Dmitriiev // Radianska shkola. -1957. - № 2. - S.71-75.*

7. Zbanduto S.F. *Nash dosvid pedahohichnoi praktyky studentiv u pionerskykh taborakh / S.F. Zbanduto // Radianska shkola. -1958. -№6. - S.71-75.*
8. Ivakh I.V. *Vykorystannia dosvidu vchyteliv u pedahohichnii praktytsi studentiv / I.V. Ivakh // Radianska shkola. -1956. - №1. - S. 39-41.*
9. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy (TsDAVO). Fond F-166. Ministerstvo osvity URSSR. Op. 15. Od. zb. 957. «Richnyi zvit pro robotu pedahohichnykh vuziv URSSR za 1950-1951 navchalnyi rik». -93 arc.*
10. *TsDAVO Ukrainy. Fond F-166. Op. 15. Od. zb. 1296. «Richnyi zvit pro robotu Kamianets-Podilskoho pedahohichnoho instytutu za 1952-1953 navchalnyi rik». - 77 arc.*
11. *TsDAVO Ukrainy. Fond F-166. Op. 15. Od. zb. 1301. «Richnyi zvit pro robotu Lvivskoho pedahohichnoho instytutu za 1952-1953 navchalnyi rik». - 41ark.*
12. *TsDAVO Ukrainy. Fond F-166. Op. 15. Od. zb. 1481. «Richnyi zvit pro robotu pedahohichnykh ta uchytelskykh instytutiv URSSR za 1953-1954 navchalnyi rik». - 184 ark.*